УДК 371.2 DOI: 10.22378/he.2019-4-1.161-170

«НА ПУТИ СОХРАНЕНИЯ ИСЛАМА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА...» (ОБ ИСТОРИИ ОТКРЫТИЯ МЕЧЕТИ-ШКОЛЫ ДЛЯ ТЮРКО-ТАТАР В ГОРОДЕ НАГОЯ)

Л.Р. Муртазина

Институт истории им. Ш. Марджани
Академии наук Республики Татарстан
Казань, Российская Федерация
lyalyamur@mail.ru

Рассматривается история открытия мечети-школы для тюрко-татар в городе Нагоя на основе статьи, опубликованной в 1937 г. в издаваемой на татарском языке в городе Мукден газете «Милли байрак». Изучается деятельность татарских педагогов и меценатов, участвовавших в строительстве здания данной мечети, использовавшейся в качестве школы. Изучение материалов газеты «Милли байрак» позволяет показать, насколько важна была проблема национального образования, просвещения и воспитания, сохранения религиозных и культурных традиций для татарских эмигрантов Дальнего Востока. Представлены фотоматериалы газеты «Милли байрак», посвященные открытию мечети-школы.

Ключевые слова: газета «Милли байрак» («Национальное знамя»), татарские эмигранты, Мукден, Дальний Восток, ислам, мусульманская община Японии, мечеть, школа, воспитание, обучение.

Для цитирования: Муртазина Л.Р. «На пути сохранения ислама и национального единства...» (об истории открытия мечети-школы для тюрко-татар в городе Нагоя) // Историческая этнология. 2019. Т. 4, № 1. С. 161–170. DOI: 10.22378/he.2019-4-1.161-170

Одним из ценных, но малоизученных источников для исследования жизни и деятельности татарских эмигрантов 30–40-х гг. XX в. является общественно-политическая газета «Милли байрак» («Национальное знамя»), издававшаяся в городе Мукден (Маньчжурия) в 1935–1945 гг. на татарском языке. Данная газета представляла орган «Национально-религиозного комитета Идель-Урала тюрко-татарских мусульман Дальнего Востока» [9, с.161]. Ее организатором и первым редактором был из-

вестный татарский писатель и общественный деятель Гаяз Исхаки. После его эмиграции в Европу газета выпускалась силами Ибрагима и Рокии Давлет-Кильди[1].

В газетных статьях нашли отражение разные аспекты жизни татар Дальнего Востока: их интересы, культура, образование, общественная деятельность и т.д. Электронная копия газеты (наиболее полный комплект, хранящийся в университете Симанэ (Япония)), в 2015 г. была передана ученым Республики Татарстан [6, с.5]. Институтом истории им. Ш. Марджани АН РТ выпущен библиографический указатель газеты [3], облегчающий работу по изучению материалов, посвященных отдельным страницам жизни татар-мухаджиров Японии, Китая, Монголии и других стран Дальнего Востока.

Газету «Милли байрак» читали в Японии, Корее, Китае. Ее выписывали татары, проживавшие в Финляндии, Германии, Польше, Индии, Турции. На территории СССР газета не распространялась [8, с.61–62].

Целью газеты было объединение тюрко-татар, сохранение языка, национальной идентичности, традиций, религиозных обычаев, установление связи между татарскими общинами разных стран, освещение общественной и повседневной жизни, культуры, литературы татарских эмигрантов и т.д. В ней публиковались материалы, посвященные татарам Китая, Кореи, японских городов Токио, Кобе, Нагоя и Комамото, статьи об эмигрантах, проживающих в Турции, также встречаются заметки о татарах России [2, с.80–81]. Огромный пласт представляют статьи о развитии образования, деятельности татарских школ Дальнего Востока и об особенностях национального воспитания в иноязычной и инокультурной среде. Этот факт подтверждает мысль о том, насколько важна была проблема образования и воспитания для татарских эмигрантов [2, с.82]. Газета «Милли байрак», как отмечает Гали Акыш[2], «внесла огромный вклад в воспитание в национальном духе татарской молодежи, находящейся в эмиграции» [1, с.137].

---

[1] Ибрагим Кутлумухаммедович Давлет-Кильди (1901–1967) – журналист, один из лидеров национального движения тюрко-татар на Дальнем Востоке, родом из города Петропавловска (Казахстан). В 1919 г. поступил на радиокурсы во Владивостоке, окончил реальное училище русских эмигрантов в Харбине. С 1922 г. жил в Японии. Редактор газеты «Милли байрак». Рокия Сабирзяновна Мухаммадиш (Давлет-Кильди) (1908–1989) – педагог и публицист, родом из деревни Утямишево Тетюшского уезда Казанской губернии. В 1916–1917 гг. училась в татарской школе г.Благовещенска. С 1925 г. в Харбине (Китай), с 1927 г. в Токио (Япония). После отъезда Г. Исхаки в Европу многие статьи в газете «Милли байрак» были написаны Р. Мухаммадиш [4, с.405].

[2] Гали Акыш (1918–2011) – известный татарский, турецкий и немецкий журналист и писатель, видный общественный и политический деятель.

Вопросы образования, которые поднимались на страницах газеты, можно разделить на несколько тем: деятельность тюрко-татарских школ Дальнего Востока, проблема учебников, национальное образование и его задачи, сохранение и развитие родного языка в условиях иноязычной среды, преподавание татарского языка и на татарском языке, изучение истории татар, национальное воспитание, подготовка преподавательских кадров для татарских школ и др. Одной из наиболее актуальных проблем для татар Дальнего Востока, по материалам газеты, является открытие и деятельность тюрко-татарских школ. По этим публикациям можно получить информацию об организации учебно-воспитательного процесса в татарских школах, преподавателях, учащихся, о результатах экзаменов и меценатах, поддерживавших татарские школы.

Первая мечеть в Японии, построенная татарскими эмигрантами, появилась в городе Кобе в августе 1935 г. В Токио мечеть открылась в 1938 г. При мечети существовали школы. В 1936 г. в городе Нагоя была построена мечеть для тюрко-татар Поволжья и Урала, обучение детей осуществлялось в том же здании, в специально отведенном учебном классе. Ее называли мечетью-школой[3], торжественное открытие состоялось в пятницу 22 января 1937 г. (рис. 1) Статья, помещенная в 63 номере газеты, подробно рассказывает об этом событии и о людях, которые оказывали материальную, информационную и моральную поддержку при постройке здания мечети-школы [5]. Среди них встречаются фамилии Гисматуллы Агыржи (рис. 2), Мадияра Шамгуни (председателя Центрального духовного отдела)[4], Ахмадшаха Гиззатуллы (рис. 3), которые выступили с приветственной речью. В торжественном открытии здания участвовали Давлетшах Сезген, председатель комиссии по постройке мечети-школы Тимербай Хамидулла, мугаллим Гимадутдин Баймухаммади, имам и председатель Общества культуры тюрко-татар Идель-Урала в Японии Гали Дашки [5] (рис. 4, 5). Помимо самих татар, при постройке мечети материальную помощь оказали индийцы, арабы и другие мусульмане города Кобе.

Из статьи видно, что такое знаменательное в жизни тюрко-татар событие как открытие здания мечети-школы, вызвало огромный интерес и в японском обществе. Об этом говорят такие факты как участие пред-

---

[3] В годы Второй мировой войны здание мечети-школы полностью сгорело.

[4] Мадияр Шамгуни (1874–1939) – духовный лидер тюрко-татарских эмигрантов на Дальнем Востоке. Родился в Уфимской губернии. После окончания медресе «Хусаиния» учительствовал. После революции 1917 г. активно участвует в мусульманских съездах в Казани и Оренбурге. Весной 1919 г. эмигрирует в Харбин. В 1921–1922 гг. служит имамом в иммигрантской общине тюрко-татар в Шанхае. С 1928 г. – в Кобе, с 1934 г. – имам общины мусульман в Кобе и преподаватель в школе тюрко-татар. В 1935 г. на первом курултае тюрко-татар Дальнего Востока избирается председателем комиссии по делам религии Центрального комитета [7].

ставителей с японской стороны, многочисленные поздравительные телеграммы на японском языке, которые были зачитаны при открытии, организация перевода выступлений на японский язык и освещение мероприятия в японской прессе. Все это было важно не только для тюрко-татар Дальнего Востока, но и для Японии, т.к. способствовало развитию и укреплению мусульмано-японских отношений, актуальных для обеих сторон.

Нагоя мәсҗид-мәктәп бинасының ачылу мәрасиме

Бөек Ниппон[5] мәмләкәтенең Нагоя шәһәрендә яшәүче Идел-Урал төрек-татар мөселманнары 1936 елның 18 нче августында Нагоя вилаят идарәсе тарафыннан мәсҗид-мәктәп бинасын салыр өчен рәсми рөхсәт алып, шул ук елның 4 нче сентябрендә нигез ташын салу мәрасимен[6] уздырганнар иде. Бу изге бинаның корылуына сәбәпче булган бу юл һиммәт иясе[7] Гыйсмәтулла хаҗи Өгерҗи җәнабләренең матди ярдәме, Мәркәз диния шөгъбәсенең рәисе Мәдъяр хәзрәт Шәмгуни җәнабләренең мәгънәви ярдәме, Кобе шәһәрендә яшәүче илдәшләребезнең, һиндыстанлы, гарәбсанлы дин кардәшләребез вә Ерак Шәрыктагы кайбер мосаллиләрнең[8] ярдәмнәре һәм ниппон дусларыбызның хәере белән, күптән уйланылып килгән мәсҗид-мәктәп бинасының тәмам булуын күрергә муафыйкъ булдык. Бинаның тәмам булуы мөнәсәбәте белән бу елның гыйнвар 22 сендә җомга көн тантаналы ачылу мәрасиме уздырылды. Бөтен Ерак Шәрык мәхәлләләренә, Мәркәз башкарма, Мәркәз диния, Мәркәз мәгариф, Мәркәз малия шөгъбәләренең вәкилләренә, ислам мәмләкәтләренең Ниппондагы вәкилләренә, һиндыстанлы вә гарәп ислам кардәшләребезнең җәмгыять мәмсәләренә Нагоя шәһәренең хөкүмәт мәэмүрләренә[9], мәгариф мөдирлегенә, сәүдә палатасына дәгъвәтнамәләр[10] таратылган иде. Мәсҗид-мәктәп бинасын ачу мәрасиме бинаның салынуына иң зур матди ярдәм иткән хаҗи Гыйсмәтулла әфәнде Өгерҗи җәнабләренең айны ачуы белән башланды. Ай ачылганда мәсҗид каршына җыелган халык тарафыннан тәкбир әйтелде[11]. Тәкбир әйтелгәннән соң, беренче башлап мәсҗидкә Гыйсмәтулла хәзрәтнең керүе үтенелде. Аның артыннан бөтен халык мәсҗед эченә кереп, җомга намазы укыр өчен сафлангач, Гыйсмәтулла хаҗи үзенең карз хәсәнә[12] буларак биргән 1000 сумны иганә итүен белдер-

[5] Ниппон – Япония, япон.

[6] Мәрасим – церемония, тантаналы мәҗлес.

[7] Һиммәт иясе – аеруча тырышлык күрсәтүче.

[8] Мосалли – намаз укучы.

[9] Мәэмүр- түрә, чиновник.

[10] Дәгъвәтнамә – чакыру кәгазе.

[11] Тәкбир әйтү – олылап, «Аллаһу әкбәр!» кәлимәсен әйтү.

[12] Карз хәсәнә – изге бурыч.

де. Бөтен җәмәгать тарафыннан дога кылынгач, шунда тупланган халык арасыннан биш йөз йенга якын мәсҗид-мәктәп файдасына ихтияри иганә тупланып биргән сәдәкаларның ахыры насыйп булуын сорап дога кылынды. Мәсҗидтә хатын-кызлар өчен аерым бүлмә булганлыктан, җомга намазына ханым вә туташлар да килгәннәр иде. Мәдъяр хәзрәт Шәмгунигә оеп җомга намазы укылгач, Нагоя мөгаллиме Гыймадетдин әфәнде Баймөхәммәди тарафыннан вирт[13] укылды. Нагоя мәхәлләсенең мөәзине Хәсән әфәнде Килке коръән укыды. Җомга намазы укылуы ниппон гәзитә мохбирләре тарафыннан рәсемгә алынып торды. Җомгадан соң читтән килгән кунакларга мәсҗид-мәктәп бинасын тамаша кылдырдылар.

«Чакайкан» клубының[14] ачылу мәрасименә чакырылган кунаклар хөрмәтенә махсус зыяфәт[15] хәзерләнгәнгә, җомга укып бетерү белән автомобильләрдә зыяфәткә юнәленелде. «Чакайкан» клубының зур залы мәрасименә тәшриф иткән[16] ике йөздән артык (Идел-Ураллы, гарәп мөселманнары вә ниппонлы) кунаклар белән тулы иде. Мәрасимгә Токио, Кобе вә Кумамото Идел-Урал җәмгыяте әгъзалары махсус килгәннәр иде.

Мәҗлес хаҗи Гыйсмәтулла Әгерҗи җәнабләренең нотыгы белән рәсми рәвештә ачылгач, Дәүләтшаһ әфәнде Сөзгән мәҗлеснең программын укып чыкты. Мәдъяр хәзрәт Шәмгуни коръән укып мәрасимгә багышланган тәэсирле нотык сөйләде. Аның нотыгы Әхмәд әфәнде Арига[17] тарафыннан ниппон теленә тәрҗемә ителде. Моннан соң Нагоя мәхәлләсе исеменнән мәхәлләнең имамы Хөсәен хәзрәт Килке тәбрик нотыгын сөйләде. Сүз мәсҗид-мәктәп салу һәйәтенең рәисе Тимербай әфәнде Хәмидуллага бирелеп, ул төрек-татар вә ниппон телләрендә сөйләп, бинаны торгызуда ярдәм итүчеләргә һәйәт исеменнән рәхмәтләрен гарыз итте[18]. Тимербай әфәндедән соң мәркәз вәкиле уларак мәрасимгә тәшриф иткән, мәркәз рәисе мәгуннарның[19] ләвазимен[20] үтәүче Әхмәдшаһ әфәнде Гыйззәтулла төрек-татар вә ниппон телләрендә Идел-Урал төрек-татар мөселманнарының Ерак Шәрыктагы милли хәрәкәтләре хакында озын вә тәэсирле нотык сөйләде. Нотык алкышлар белән каршы алынды. Моннан соң ниппон мөселманнарының мөмәссиле[21] уларак мәрасимдә хәзер бул-

---

[13] Вирд – аерым вакытта укыла торган догалар.

[14] «Чакайкан» – чәй йорты.

[15] Зыяфәт – кунак итү.

[16] Тәшриф итү – олылап килү.

[17] Әхмәд әфәнде Арига – японнар арасында иң беренче мөселманнарның берсе. Һиндыстанга сәүдә эшләре белән барган вакытта шунда яшәүче мөселманнар тәэсирендә ислам динен кабул итә, Әхмәд Арига исемен ала.

[18] Гарз итү – аңлатып бирү.

[19] Мәгун – ярдәмче.

[20] Ләвазим – вазыйфа.

[21] Мөмәссил – охшату, чагыштыру.

ган Әхмәд әфәнде Арига «Ниппонда исламият» мәүзугында сүз сөйләде. Вә мөгаллим Гыймадетдин әфәнде Баймөхәммәди мәрасимгә багышланган нотык сөйләде. Сүз флот, гаскәр башлыгы Кода тайшо[22] әфәндегә бирелде. Ул төрек халыкларының ниппонлылар белән булган тарихи мөнәсәбәтләренә тукталып озын нотык сөйләде. [...] Аннан соң Хигач Кучухин җәнабләре мәҗлесне тәбрик итеп сөйләгәч, кунакларга төрек-татар милли ашлары белән хәзерләнгән чәй тәкъдим ителде. Чәй артыннан Токио Идел-Урал төрек-татар мәдәният җәмгыятенең рәисе вә имам Гали әфәнде Дашки, Сафа әфәнде Акчура тәбрик нотыклары сөйләделәр. Моннан соң Ерак Шәрыкның төрле җирләреннән килгән тәбрик телеграммнары, хатлары укылып чыгылды. Мәҗлес Хөсәен хәзрәтнең мәрасимгә тәшриф иткән кунакларга тәшәккүрләрен гарыз итүе вә коръән укуы белән тәмам булды. Кунакларга «Мәсҗид-мәктәп салу һәйәте» тарафыннан төрек-татар һәм ниппон телендә хәзерләнгән рисаләләр, хатлар тәкъдим ителде. Җомга намазында вә ачылу мәрасиме зыяфәтендә хәзер булган «Осака Асахи», «Нагоя шимбун»[23] газета мөхбирләре тарафыннан гәзитәләрендә бу вакыйгага багышланган мәкалә һәм рәсемнәр иртәгесен басылып чыкты.

Хөрмәтле илдәшләребез, дин кардәшләребез вә ниппонлы васитала-рыбызга[24] мәҗлескә тәшриф итеп, телеграмм вә мәктүбләр аркылы безнең шатлыгыбызны уртаклашулары өчен сәхихи тәшәккүрләребезне белдерәбез. Бинаны котлап һәдия бирүчеләргә, биргән сәдакаларының әҗере насыйп булуын теләп Җәнаб Хак хәзрәтләренә ригая кыйламыз[25]. Дин ислам вә милли барлыгыбызны саклау юлында һиммәтләрен аямаган, изге бинаны торгызуда төрле мәшәкатьләр алдыннан туктап калмаган һиммәтле кардәшләребез вә диндәшләребезнең изге эшләренең савабы вә әҗерен Аллаһы Тәгалә насыйп итсен.

Нагоя Идел-Урал төрек-татар мөселманнарының мәдәният җәмгыяте идарәсе.

[22] Тайшо, тайсе – японнарда генерал яки адмирал.

[23] Япон телендә чыккан газета исемнәре. «Нагоя симбун» – Нагоя газетасы.

[24] Васита – арадашчы.

[25] Ригая – олылау, хөрмәтләү.

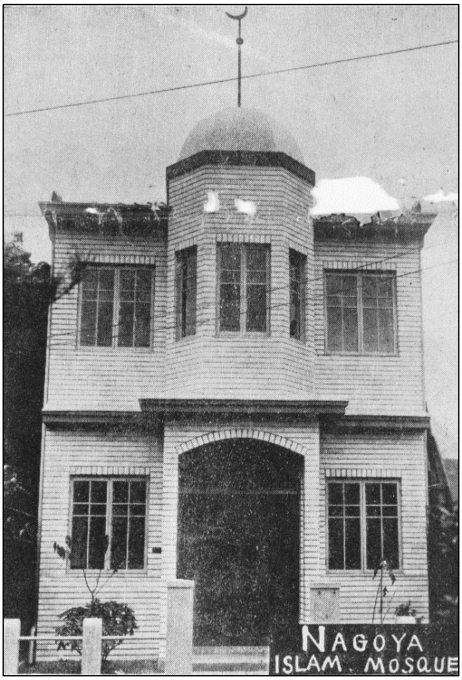

Рис. 1. Здание мечети-школы волго-уральских тюрко-татар в городе Нагоя, торжественное открытие которого состоялось 22 января 1937 г.

Рис. 2. Гисматулла хаджи Агыржи

Рис. 3. Ахмадшах эфенди Гиззатулла

Рис. 4. На торжественном ужине (выступает председатель комиссии Тимербай эфенди Хамидулла)

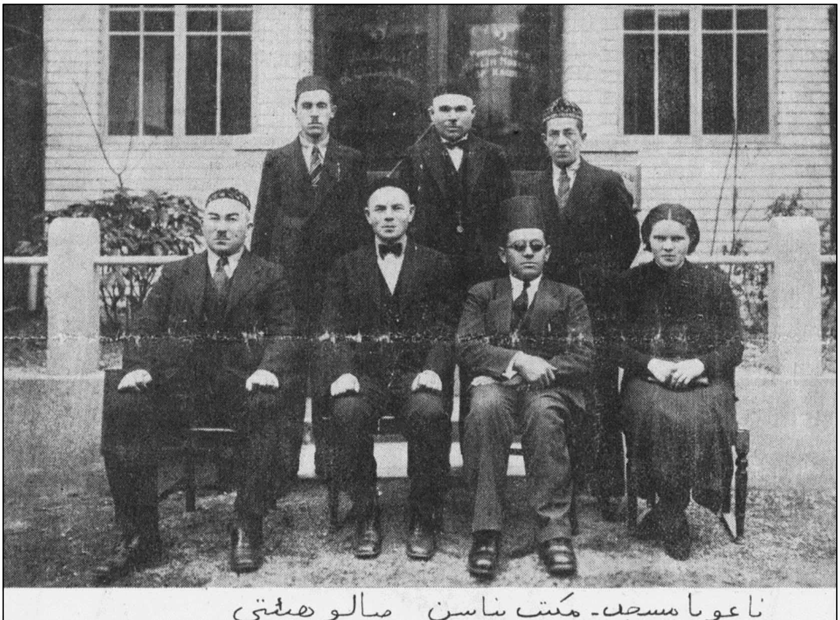

Рис. 5. Члены комиссии по постройке здания мечети-школы города Нагоя

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Акыш Г. Гаяз Исхакый – Идел-Урал милли азатлык хәрәкәтенең бөек юлбашчысы // Гаяз Исхакый. Әсәрләр. 15 томда. Т. 15. Казан: Татар. кит. нәшр., 2014. Б. 129–144.
2. Гибадуллина Л. Газета «Милли байрак» как источник информации о жизни татар в Японии // Татарские материалы в Урало-Алтайском архиве Хаттори Сиро. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2016. С. 80–82.
3. Ерак Көнчыгыштагы төрки-татар мөһаҗирләренең мирасы («Милли байрак» газетасының библиографик күрсәткече). Казан: ТР ФА Тарих институты, 2015. 284 б.
4. Искәрмәләр һәм аңлатмалар // Гаяз Исхакый. Әсәрләр. 15 томда. Т. 12. Казан: Татар.кит.нәшр., 2012. Б. 342–469.
5. Нагоя мәсҗид-мәктәп бинасының ачылу мәрасиме // Милли байрак. 1937. №63. 21 февраль.
6. Об архиве Урало-Алтайских языков профессора Хаттори Сиро // Татарские материалы в Урало-Алтайском архиве Хаттори Сиро. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2016. С. 3–8.
7. Усманова Л. Первая мечеть в Японии построена татарскими эмигрантами // Татарские новости. 2005. № 8 (133).
8. Усманова Л. Газета «Милли байрак» – «энциклопедия» татарской эмиграции // Татарские материалы в Урало-Алтайском архиве Хаттори Сиро. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2016. С. 60–65.
9. Татарская энциклопедия. В 6-ти томах. Т. 4. Казань: ИТЭ, 2008. 768 с.

Сведения об авторе: Муртазина Ляля Раисовна – кандидат педагогических наук, ведущий научный сотрудник, Центр истории и теории национального образования, Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ (420111, ул. Батурина, 7А, Казань, Российская Федерация); lyalyamur@mail.ru

«ON THE WAY OF PRESERVING ISLAM AND NATIONAL UNITY ...» (ON THE HISTORY OF OPENING THE MOSQUE-SCHOOL FOR TURKIC-TATARS IN THE CITY OF NAGOYA)

L.R. Murtazina

Sh. Marjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences
Kazan, Russian Federation
lyalyamur@mail.ru

The history of the opening of a mosque-school for Turkic-Tatars in the city of Nagoya is explored on the basis of an article published in 1937 in the *Milli Bayrak* newspaper. This newspaper was published in the Tatar language in the city of Mukden. The paper examines the activities of Tatar teachers and patrons of art who participated in the construction the mosque building, which was also used as a school. The study of the *Milli Bayrak* newspaper materials allows us to imagine how important the problems of national education, enlightenment and upbringing, preservation of religious and cultural traditions were for the Tatar émigrés of the Far East. There are photographs of the mosque-school opening which were published on the pages of the newspaper *Milli Bayrak*.

Keywords: Milli Bayrak newspaper, Tatar emigrants, Mukden, Far East, Islam, Muslim community of Japan, a mosque, school, education, training.

For citation: Murtazina L.R. On the way of preserving Islam and national unity ... (on the history of opening the mosque-school for Turkic-Tatars in the city of Nagoya). *Istoricheskaya etnologiya – Historical Ethnology*, 2019, vol. 4, no. 1, pp. 161–170. DOI: 10.22378/he.2019-4-1.161-170

REFERENCES

1. Akysh G. Gayaz Iskhakyj – Idel-Ural milli azatlyk häräkäteneñ bөek yulbashchysy [Gayaz Iskhaki – the great leader of the national Free Idel-Ural movement]. *Gayaz Iskhakyj. Äsärlär* [Gayaz Iskhaki. Works]. In 15 volumes. Vol. 15, Kazan, Tatar Book Publ. House, 2014. pp. 129–144 (In Tatar).

2. Gibadullina L. Gazeta “Milli bajrak” kak istochnik informacii o zhizni tatar v Yaponii [The newspaper “Milli Bayrak” as a source of information about the life of Tatars in Japan]. *Tatarskie materialy v Uralo-Altajskom arhive Hattori Siro* [Tatar Materials in the Hattori Shiro Ural-Altaic Archive]. Kazan, TAS Sh. Marjani Institute of History Publ., 2016, pp. 80–82. (In Russian)

3. Erak Könchygyshtagy törki-tatar möhağirläreneñ mirasy (“Milli bajrak” gazetasynyñ bibliografik kürsätkeche) [The legacy of the Türkic-Tatar emigrants in the Far East (a bibliographic index of the “Milli Bayrak” newspaper)]. Kazan, TAS Sh. Marjani Institute of History Publ., 2015. 284 p. (In Tatar)

4. Iskärmälär häm añlatmalar [Notes and explanations]. *Gayaz Iskhakyj. Äsärlär* [Gayaz Iskhakyj. Works]. In 15 volumes. Vol. 12, Kazan, Tatar Book Publ. House, 2012, pp. 342–469. (In Tatar)

5. Nagoya mäsğid-mäktäp binasynyñ achylu märasime [The grand opening of the mosque-school building]. *Milli bajrak* – National Flag, 1937, no.63, February 21. (In Tatar)

6. Ob arhive Uralo-Altajskih yazykov professora Hattori Siro [On Professor Hattori Shiro’s archive of the Ural-Altai languages] // *Tatarskie materialy v Uralo-Altajskom arhive Hattori Siro* [Tatar Materials in the Hattori Shiro Ural-Altaic Archive]. Kazan, TAS Sh. Marjani Institute of History Publ., 2016, pp. 3–8. (In Russian)

7. Usmanova L. Pervaya mechet v Yaponii postroena tatarskimi ehmigrantami [The first mosque in Japan was built by Tatar emigrants]. *Tatarskie novosti* – Tatar News, 2005, no. 8 (133). (In Russian)

8. Usmanova L. Gazeta “Milli bajrak” – “ehnciklopediya” tatarskoj ehmigracii [Newspaper “Milli Bayrak” – the Encyclopedia of Tatar emigration]. *Tatarskie materialy v Uralo-Altajskom arhive Hattori Siro* [Tatar Materials in the Hattori Shiro Ural-Altaic Archive]. Kazan, TAS Sh. Marjani Institute of History Publ., 2016, pp. 60–65. (In Russian)

9. Tatarskaya ehnciklopediya [The Tatar Encyclopedia]. In 6 volumes. Vol. 4. Kazan, Institute of Tatar Encyclopedia Publ., 2008. 768 p. (In Russian)

About the author: Lyalya R. Murtazina is a Candidate of Science (Pedagogy), Leading Research Fellow, the Center of History and Theory of National Education, Sh. Marjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences (7A, Baturin St., Kazan 420111, Russian Federation); lyalyamur@mail.ru